

Ο ΣΠΙΝΟΖΑ & οι ποιητές

Στέλιος Βιρβιδάκης

Τό 'χει πει και ο Σπινόζα,
η ζωή δεν είναι πόζα,
άλλο το να θέλεις
κι άλλο να μπορείς
(Αγαμοί θύται)

Στο άρθρο «Φιλοσοφία και/ή/ως λογοτεχνία: Παραλλαγές» που δημοσιεύτηκε στο προηγούμενο τεύχος του *Cogito* (σσ. 88 – 90) επιχειρείται μια πρώτη διερεύνηση των πολύμορφων σχέσεων φιλοσοφίας και λογοτεχνίας. Ένα παράδειγμα συσχέτισης λογοτεχνικής έκφρασης και φιλοσοφικής σκέψης παρέχεται με την επισήμανση της πρωτότυπης προσωποποίησης του κόκκινου χρώματος από τον Ορχάν Παμούκ, στο άρθρο «Αν μας μιλούσε το κόκκινο χρώμα» (στο ίδιο τεύχος, σσ. 53-54). Σ' αυτό το τεύχος, οι αναγνώστες έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν τη γονιμότητα ενός άλλου είδους συνάντησης λογοτεχνίας και φιλοσοφίας. Μπορούν να διαπιστώσουν το πώς η προσωπικότητα και το έργο ενός από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της νεότερης εποχής, του Μπαρούχ Σπινόζα, εμπνέουν ορισμένους Έλληνες και ξένους ποιητές που αναφέρονται άμεσα σ' αυτόν.

Ο Σπινόζα γοήτευε πάντα και ερέθιζε τη φαντασία πεζογράφων και ποιητών και όχι μόνον. Δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι, όπως και ο Σωκράτης, μπορεί να θεωρηθεί κατ' εξοχήν πρότυπο του «κατά λόγον ζην». Η πίστη του στη δύναμη του ορθού Λόγου να μας αποκαλύψει την υφή του κόσμου και να κατευθύνει τη ζωή μας, μεταφράζεται σε μια γνήσια τέχνη του βίου, η οποία χαρακτηρίζεται από την ολοκληρωτική αφοσίωση στο φιλοσοφικό ιδεώδες και μάλιστα με εκ πρώτης όψεως μεγάλο προσωπικό κόστος. Δεν οδηγείται βέβαια στον θάνατο εξαιτίας της συνέπειάς του στην αναζήτηση της θεωρητικής και της πρακτικής αλήθειας. Ωστόσο, η σταθερή του στάση με αποτέλεσμα τον αφορισμό του από την εβραϊκή κοινότητα του Άμστερνταμ, και την εκθρόνιση όλων όσων τον θεωρούσαν επικίνδυνο για την κρατούσα θρησκεία, ακόμη και στη σχετικά ανεκτική Ολλανδία, η παραμονή του μακριά από οποιαδήποτε ακαδημαϊκή θέση και κοινωνική αναγνώριση και ο βιοπορισμός του μέσα από το ταπεινό επάγγελμα του τροχιστή φακών, που συμβολίζει, θα λέγαμε, την επιδίωξη της καθαρής θέσεως των πραγμάτων, είναι φυσικό να προκαλούν τον θαυμασμό.

Αναμφίβολα, η παρουσίαση του Σπινόζα και η αξιοποίηση βασικών θέσεών του μέσα στη λογοτεχνία προδίδουν ορισμένες σοβαρές παρανοήσεις της σκέψης του. Οι παρανοήσεις αυτές μπορεί να οφείλονται στο βάθος και την περιπλοκότητα των εννοιών τις οποίες χρησιμο-

ποιεί, καθώς και στην πυκνότητα και συχνά τον ελλειπτικό χαρακτήρα των συλλογισμών τους οποίους αναπτύσσει *more geometrico* στην *Ηθική* του. Ίσως όμως πρέπει να αποδοθούν και στο γεγονός ότι οι δημιουργοί λογοτεχνικών κειμένων δεν νιώθουν να δεσμεύονται από την υποχρέωση της πιστής ερμηνείας και ενδιαφέρονται απλώς να αναδείξουν τη στερεοτυπική εικόνα του φιλοσόφου που αποβλέπει στη θεώρηση του κόσμου υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Το ιδεώδες του ελέγχου των παθών από τον Λόγο προκαλεί την εσφαλμένη εντύπωση ενός απόκοσμου ασκητικού στόχου ο οποίος επιβάλλει την άρνηση κάθε φυσικής ορμής, και η εντύπωση αυτή επιτείνεται από την αναφορά στον Θεό – που βέβαια στο έργο του Σπινόζα ταυτίζεται με την ίδια τη Φύση.

Τα ποιήματα που παρατίθενται στη συνέχεια αντανακλούν νομίζω σε κάποιον βαθμό την ιδιαιτερότητα του βίου και του έργου του Σπινόζα, αλλά και τις παραπάνω παρανοήσεις. Εδώ δεν θα αποπειραθούμε κάποια ανάλυση του περιεχομένου τους ή συγκριτική αποτίμηση της αισθητικής τους αξίας. Αξίζει ωστόσο να προσεχθούν, η αναφορά στον «πράο ανθρωπάκο» που «τρόμαξε τον κόσμο», στην ανάπλαση του ποιήματος του Γάλλου Σιλί Πρυντόμ από τον Κωστή Παλαμά, η σύλληψη του «Χάρτη Εκείνου που περιέχεται σ' όλα Του τα άστρα», κατά τη διατύπωση του Μπόρχες, η ειρωνική εξήγηση του Βαγενά για το πώς μπόρεσε ο Σπινόζα «να φτάσει στο Παν»

και η ανατροπή του στίχου του Μπόρχες πως δεν «τον ταραίζει των κοριτσιών το φλογισμένο πάθος», η επιγραμματική έμφαση του Πατρίκιου στην αποτυχία της διδασκαλίας της *Ηθικής* για την κατανίκηση των παθών, και η προκλητική αντιστροφή αυτής της διδασκαλίας από τον Τσέχο Μιροσλάβ Χόλουμπ. Μπορεί τέλος να διαβάσει κανείς το ποίημα του Χάρη Βλαβιανού σαν σχόλιο πάνω σε ορισμένες από τις παραπάνω, λιγότερο ή περισσότερο άμεσες, αναφορές. Σε κάθε περίπτωση, ο «διάλογος» των ποιητών με τον Σπινόζα μάς επιτρέπει να προσεγγίσουμε μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα το μεγαλόπνοο φιλοσοφικό όραμα που εκφράζεται με μοναδικό τρόπο μέσα από την πρώτη παράγραφο της *Πραγματείας για τη διόρθωση του νου*:

Αφού με δίδαξε η πείρα ότι όλα όσα συμβαίνουν συνήθως στην κοινή ζωή είναι μάταια και μηδαμινά, και βλέποντας ότι όλα όσα φοβόμουν ή γίνονταν αφορμή να δοκιμάζω φόβο δεν είχαν καθ' εαυτά τίποτε καλό ούτε κακό παρά μόνο στον βαθμό που με αναστάτωναν, αποφάσισα τελικά να αναζητήσω μήπως υπήρχε κάποιο πραγματικό και κοινωνήσιμο αγαθό που μόνο αυτό να ήταν η αιτία που θα επηρέαζε το μυαλό, αποκλείοντας όλα τα υπόλοιπα· ή ακριβέστερα ακόμη, κάποιο πράγμα που η ανακάλυψη και η απόκτησή του θα μου πρόσφεραν για πάντα την ικανοποίηση μιας υπέρτατης και αδιάκοπης χαράς.¹

ΣΗΜΕΙΩΣΗ. ¹ Ο Έλληνας αναγνώστης μπορεί να συμβουλευθεί τη μετάφραση της *Πραγματείας για τη διόρθωση του νου* από τους Bernard Jacquemart και Βασιλική Γρηγοροπούλου, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2002. (Το παρατιθέμενο απόσπασμα είναι από τη σελίδα 23). Σύντομα θα κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις Εκκρεμές και η *Ηθική* του Σπινόζα σε μετάφραση και σχόλια Βαγγέλη Βανταράκη. Για μια έγκυρη βιογραφία του Σπινόζα, βλ. Steven Nadler, *Spinoza: A Life*, Cambridge University Press, 2001 και για μια πρώτη εισαγωγή στο έργο του, βλ. Stuart Hampshire, *Spinoza and Spinozism*, 2η έκδ., Clarendon Press, 2005 καθώς και Ζιλ Ντελέζ, *Σπινόζα, Πρακτική Φιλοσοφία*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 1996, Βασιλική Γρηγοροπούλου, *Γνώση, Πάθη και Πολιτική στη Φιλοσοφία του Σπινόζα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999. Βλ. και Wim Klever, "Spinoza in Poetry" στο *Studia Spinozana*, τόμ. 4 (1989), σσ. 81-102. Σε επόμενο τεύχος του *Cogito* θα επιχειρηθεί σύντομη παρουσίαση βασικών βιβλιογραφικών στοιχείων για την εισαγωγή στη σκέψη του Σπινόζα, με αναφορές στην επίδραση της σκέψης του και της παρουσίας της και στην πεζογραφία. Κλείνοντας αυτές τις σύντομες παρατηρήσεις θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Νάσο Βαγενά για την επισήμανση ορισμένων από τα ποιήματα που δημοσιεύονται σε αυτό το τεύχος και τη Βάνα Γρηγοροπούλου για την υπόδειξη του τεύχους αφιερώματος του *Studia Spinozana*.

ΕΝΑΣ ΑΝΘΡΩΠΑΚΟΣ

C'était un homme doux, de chetive santé...
Sully Prudhomme

Πρᾶος ἀνθρωπάκος εἶτανε μὲ κλονισμένη ὑγεία,
Μὰ ἐκεῖ πού δούλευε, γυαλιῶν μαστορευτὴς γιὰ μάτια,
Τὴ θεία οὐσία τὴν ἔβαλε σὲ τύπους μέσα τόσο
Καθάρους καὶ χεροπιαστοὺς πού τρόμαξε τὸν κόσμο.

Μὲ λόγια ἀπλὰ ὁ σοφὸς αὐτὸς μᾶς ἔδειχνε πὼς εἶταν
Καὶ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ γερόντων παραμύθια
Κ' οἱ τάχα ἐλευθέροι θνητοὶ συρμένες μαριονέτες
ἄπ' τὴς κλωστῆς πού τὴς βασιτᾶν τὰ χέρια τῆς Ἀνάγκης.

Θαύμαζε τὴν Ἁγία Γραφή πάντα μ' εὐλαβείαν·
Κ' ἐκεῖ δὲν ἤθελε τὸ θεὸ ἔξω νὰ ἰδῆ ἄπ' τὴ φύση,
Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ Συναγωγὴ μὲ λύσσα τοῦ ἀντιστάθη.

Μακριὰ κι ἄπ' τὴ Συναγωγή, γυαλιῶν γιὰ κιάλια ἐργάτης,
Στῶν πλανητῶν τὸ μέτρημα βοήθαε τοὺς ἀστρονόμους.
Εἶτανε πρᾶος ἀνθρωπάκος ὁ Βαροῦχ Σπινόζας.

23.10.19

Κωστής Παλαμάς
μετάφραση/ἀνάπλαση τοῦ ποιήματος τοῦ Prudhomme
Ἄπαντα, τόμος 11

ΣΠΙΝΟΖΑ

Τοῦ ἔβραίου δουλεύουν τὰ διάφανα δάχτυλα
Καθὼς ὁ φόβος κι ἡ παγωνιά ἀνατέλλουν ἄπ' τὰ σκοτιάδια
Στοῦ δειλινοῦ τὸ μισόφωτο νὰ λειάνουν τὰ κρύσταλλα.
(Τὰ βράδια πάντα μοιάζουν μ' ἄλλα βράδια).

Τὰ χέρια καὶ οἱ κῆποι τῶν ὑακίνθων
Ποῦ ἀπὸ τὴς παρυφῆς τοῦ γκέτο σκοτεινιάζουν
Γι' αὐτὸν τὸν ἥσυχον ἀνθρώπο ἀρχίζουν καὶ βουλιάζουν
Καὶ χάνονται σὲ ὁράματα φωτεινῶν λαβυρίθων.

Δὲν τὸν ταράζει ἡ δόξα, μάταιος καθρέφτης
ὄνειρων πού ἀντανακλοῦν ἓνα ὄνειρο ἄλλο,
οὔτε τῶν κοριτσιῶν τὸ φλογισμένο πάθος.

Λυτρωμένους ἄπ' τὰ σχήματα καὶ τῶν μύθων τὰ κάστρα
Παλεύει μ' ἓνα κρύσταλλο ἀνίκητο: τὸν ἀκανθὴ
Χάρτη Ἐκείνου πού περιέχεται σ' ὅλα Του τ' ἄστρα.

«Ὁ Μπόρχες στὴν Κρήτη»

ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΠΙΝΟΖΑ

Διάβασα καὶ ξαναδιάβασα
Τὸ βιβλίο σου.
(Κανεῖς δὲ γίνεται νὰ νιώσει)
τό πόσο τ' ἀγαπῶ).

Κι ὅμως
Ὅτι ἓνα πάθος
Δὲν μπόρεσε νὰ μοῦ νικήσει.

Τίτος Πατρίκιος

ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ

ΣΠΙΝΟΖΑ

Ὁ Μπαροῦχ Σπινόζα, τροχιότης φακῶν στὸ Ἄμστερνταμ
ἔκρυβε μέσα του ἓνα δυνατὸ τᾶμ-τᾶμ.

Μονάκος σ' ἓνα κρῦο καὶ σκοτεινὸ
ἰσόγειο ἔστελνε σήματα στὸν οὐρανὸ

πυκνά. Ὅπως οἱ νέγροι στὰ παρθένα δάση,
Σιγὰ-σιγὰ κατόρθωσε νὰ φτάσει

Στὸ Πᾶν. Στὸν Ἐνα. Στὸ ἄπειρο. Ἄπ' ὅπου
ἐπισκοποῦσε τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου.

(Στὴ δίψα του νὰ ἀρθεῖ στὴν πρώτη αἰτία
κόντεψε νὰ κρεπάρει ἀπὸ αἰτία).

Τὴ νύχτα σ' ὄνειρό του ὁ Σπινόζα
Κοιμόταν ἀγκαλιὰ μὲ κάποια Ρόζα.

Ρόζα Ραξέβσκυ τὸ γένος Βαρμπρότεν.
Κανεῖς δὲν ξέρει πού καὶ πότε

Τὴ γνώρισε. Ἦταν μιὰ ξανθεῖα ἀπὸ σόι.
Πληθωρική. Κι εἶσι ὅλα δούλευαν ρολοί.

MIROSLAV HOLUB

Ὁ κ. COGITO ΜΙΛΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΕΙΡΑΣΜΟ ΤΟΥ ΣΠΙΝΟΖΑ
Ὁ Μπαροῦχ Σπινόζα ἀπὸ τὸ Ἄμστερνταμ
Ποθοῦσε νὰ φτάσει στὸν Θεό

Στὴ σοφίτα
Κόβοντας φακοὺς
Ἐξαφνα πέρασε μέσα ἀπὸ μιὰ
Κουρτίνα καὶ βρέθηκε κατενώπιον
Τοῦ Υἱοῦτοῦ.

Μίλησε μὲ τὴς ὥρες καὶ
(καθὼς μιλοῦσε
ἀνοίγε το μυαλὸ του
κι ἡ ψυχὴ του)
ἔθετε ερωτήματα
γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου

-ὁ Θεὸς ἀφηρημένος ἔξυνε τὰ γένια του
-ρότῃσε γιὰ τὴν πρώτη αἰτία
-ὁ Θεὸς ἀτένιζε τὸ ἄπειρο
-ρότῃσε γιὰ τὴν τελευταία αἰτία
-ὁ Θεὸς καθάριζε τὰ νύχια του

ὅταν ὁ Σπινόζα σόπασε
ὁ Θεὸς εἶπε

-μιλᾶς ωραία Σπινόζα
μου ἀρέσουν τὰ γεωμετρικὰ
λατινικά σου
ἡ καθαρὴ σου σύνταξη
ἡ συμμετρία τῶν στοχασμῶν σου
ἀς μιλήσουμε ὁμῶς
γιὰ Πράγματα
ὄντως Μεγάλα

-κοίτα τὰ χέρια σου
κομμένα τρέμουν
-καταστρέφεις τὰ μάτια σου
στο σκοτιάδι

-ἀγόρασε ἓνα νέο σπιτί, συγχώρεσε
τοὺς βενετσιάνικους καθρέφτες
πού πολλαπλασιάζουν τὴς ἐπιφάνειες

-συγχώρεσε τὰ λουλούδια στὰ μαλλιά
τὰ μεθυσμένα τραγούδια

-φρόντισε ν' ἀποκτήσεις εἰσόδημα
ὅπως ὁ συνετὸς Καρτέσιος

-γίνε λιγάκι πονηρὸς
ὅπως ὁ Ἐρασμος

-αφιέρωσε ἓνα ἔργο
στὸν Λουδοβίκο τὸν 14^ο
(οὕτως ἢ ἄλλως δὲν πρόκειται
νὰ το διαβάσει)

-κάνε τὴ λογικὴ παραφορὰ
νὰ γαλπνέψει
θρόνοι θὰ καταρρεύσουν ἐξαιτίας τῆς
κι ἄστρα θὰ σκοτεινιάσουν

-παντρέψου μιὰ γυναίκα
κάνε ἓνα παιδί

-βλέπεις Μπαροῦχ μιλάμε γιὰ
Πράγματα Μεγάλα

-θέλω νὰ μ' ἀγαποῦν οἱ ἀγράμματοι
κι οἱ βίαιοι
αὐτοὶ εἶναι οἱ μόνοι
πού μὲ ποθοῦν πραγματικά

ἡ κουρτίνα πέφτει
ὁ Σπινόζα μένει μόνος
δὲν βλέπει τὸ χρυσὸ σύννεφο
τὸ φῶς τὸ ουράνιο
βλέπει σκοτιάδι
ἀκούει τὸ τρίξιμο
τῆς σκάλας καὶ βήματα
πού κατεβαίνουν

ΧΑΡΗΣ ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ
ΟΙ ΤΟΥΛΙΠΕΣ ΤΟΥ ΣΠΙΝΟΖΑ

«Ὅταν ἐπιτέλους λάμψει τὸ φεγγάρι
δὲν θὰ ἔχουμε ἀνάγκη ἄλλους
παραδείσιους,

ἀρχαῖες μελωδίες,
ἄρπες, φλογερά πνευστά.

Ἀπόψε ποθοῦμε μιὰ εὐτυχία λιγότερο
πλαστή,

λουλούδια κόκκινα, κίτρινα, ἀληθινὰ
πού τ' ἀρωμά τους
νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ το μυρίσει,
καὶ ὅταν ἀνατεῖλει τὸ σκοτιάδι.

Ἐλα. Ἄσε τὴς λέξεις
νὰ λικνίζονται νοηλεκτικὰ
στὴς φαντασίας τὸ λιβάδι,
τὰ πέταλα αὐτῆς τῆς νύχτας
τὸ σῶμα σου μες στὸ δικό μου
ἓνα-ἓνα ἄγρια νὰ μαθήσει».

spinoza